

De koraalimprovisaties van Piet van Egmond

“Met muziek kun je mensen kalmeren, stichten, maar ook tot revolutie opzweepen.”

Een uitspraak van Piet van Egmond, die hij deed in een interview in het opinieblad Elsevier ter gelegenheid van zijn veertigjarig organistenjubileum in 1967.

Tot revolutie heeft Piet van Egmond zijn publiek voor zover mij bekend niet opgezweept, maar gesticht heeft hij ze zéker met zijn improvisaties in kerkdiensten, op concerten en voor de NCRV-radio. “Ik kan wel uren naar Piet van Egmond luisteren”, schreef eens iemand in een enquête die in de jaren zestig werd gehouden door het Comité ‘Diensten met Belangstellenden’.

Improviseren, daaraan dankt de Amsterdamse organist Piet van Egmond een groot deel van zijn roem. Het begint al vroeg, in zijn jeugd, als hij zijn zuster Jo meeneemt naar de Elthetokerk in Amsterdam-Oost, waar hij op dat moment organist is, en haar in het halfduister de stuipen op het lijf jaagt door een heuse *Danse macabre* te improviseren. Of wanneer hij voor zijn vriend, de pianostemmer Henk Ekhart, een tochtje met de Alkmaar Packet op het orgel improviseert. Of die keer als hij op zijn veertiende jaar wordt uitgenodigd om op een zendingsavond in de Schinkelkerk in Amsterdam op de piano te improviseren tijdens de vertoning van een zendingsfilm.

In het begin komt er nog veel jongensachtige bravoure bij kijken, maar na verloop van tijd raakt Piet van Egmond zo bekend in kerkelijk Amsterdam dat hij in 1938 gevraagd wordt om tijdens de Nationale Gedachtenisviering, ter herdenking van het veertigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, het orgel van de Nieuwe Kerk op de Dam te bespelen. Bij het binnenkomen van de gasten en bij het verlaten van de kerk improviseert hij over het oude Wilhelmus. Ik heb eens een oude radio-opname van die gedachtenisviering gehoord, en door al het geruis heen hoor je Van Egmond inderdaad preludiëren op ons nationale volkslied. Het blijkt dat hij die geïmproviseerde variaties ook heeft opgeschreven want ze zijn in

hetzelfde jaar uitgegeven door Alsbach in Amsterdam. Dat was trouwens de eerste en tevens laatste keer dat Van Egmond een improvisatie op schrift zette.

Improvisaties, wat zijn dat eigenlijk? In het bekende *Muzieklexicon* van Gerrit Slagmolen uit 1974 staat de volgende omschrijving: “Onvoorbereid al spelend voortbrengen van een compositie”. En dan: “*Aan de improvisatie mag de eis worden gesteld dat zij een herkenbare vorm bezit, niet slechts een ongeordende schakeling van invallen van akkoorden, melodieën en contrapuntisch pogen is. Pianisten improviseerden voorheen de cadensen bij soloconcerten van andere meesters; organisten hebben altijd moeten ‘fantaseren’, nl. ter in- en uitleiding van de eredienst en voor het lied.*” Tot zover het *Muzieklexicon* van Slagmolen.

Met name die laatste zin bracht mij ertoe om in de biografie over Piet van Egmond de term “koraalfantasiën” te gebruiken in plaats van improvisaties. Bij het schrijven van de tekst voor het cd-boekje van de dubbel-cd met improvisaties die vandaag wordt gepresenteerd, stond ik

weer voor die keuze: noem je Van Egmonds improvisaties nu koraalfantasiën of toch improvisaties? Jos van der Kooy, die driemaal het Haarlemse improvisatieconcours heeft gewonnen, noemt ze evenwel improvisaties.

Kenmerkend voor een improvisatie is, dat hij eenmalig is. Geef je iemand een thema of een lied om over te improviseren, dan zal het de tweede keer anders klinken dan de eerste keer.

Zo was het ook bij Piet van Egmond: hoeveel verschillende improvisaties heeft hij niet gemaakt over liederen als 'Heer, wees mijn Gids', of 'Blijf bij mij, Heer', of 'Eén Naam is onze hope'. Elke improvisatie ontstond door de inspiratie van het moment.

Misschien is het goed om eens te horen wat Piet van Egmond zelf over het improviseren heeft gezegd. In het jaar waarin hij zijn veertigjarig organistenjubileum vierde, werd hij voor de KRO-radio onder meer over dit onderwerp geïnterviewd door Dick van der Meer.

[Fragment 1 KRO-interview 1967](#)

Het improviseren over psalm- en gezangmelodieën vormde een belangrijk facet van de orgelkunst van Piet van Egmond. Elk orgelconcert en bijna elke radiobespeeling besloot hij met een improvisatie over een geestelijk lied. Alleen de populaire orgelbespeelingen en de vier radiobespeelingen uit Kopenhagen (1959) eindigden met een vrije improvisatie.

Zoals in het fragment van zojuist al te horen was, liet Van Egmond zich bij het improviseren vooral leiden door de liedtekst. "Preken met handen en voeten", stond er eens boven een artikel in het contactblad van de Diensten met Belangstellenden.

Laten we eens zo'n improvisatie bij de kop nemen, bijvoorbeeld die over Psalm 62, die op de nieuwe dubbel-cd staat, en die hij in 1967 improviseerde op het orgel van de Grote Kerk in Dordrecht. Ik lees u de tekst van het eerste couplet uit de Hervormde bundel van 1938, en daarna kunt u horen hoe Piet van Egmond dat uitwerkt. Hij begint met een kwint in het pedaal, waaruit zich dan de eerste noten van de psalmmelodie vormen. Hij gebruikt alleen de eerste vier noten van die melodie en bouwt daarmee een heel vredige sfeer op, dankbaar gebruikmakend van de mooie solostemmen van het Kam-orgel en natuurlijk de prachtige akoestiek van de Grote Kerk in Dordrecht.

PSALM 62
1542 (1547) Louis Bourgeois (± 1510—1572)

1. Mijn ziel is im-mers stil tot God.
van Hem wacht ik een heil-rijk lot,
Hij im-mers zal mijn rots-steen we-zen,
mijn heil, mijn hulp in mijn ge-brek,
mijn toe-vlucht en mijn hoog ver-trek:
ik zal geen groo-te wank'-ling vree-zen.

2. Hoe lang, o wreedaards, zoekt gij dan
het kwade nog van zulk een man?
Uw kracht is veel te zwak en teeder,
haast sterft gij allen door Gods hand.
Zoo stort een ingebogen wand,
een aangestooten muur ter neder.

3. Zij raadslaan slechts, vervoerd door haat,
om hem uit zijnen hoogen staat
te stooten met bedrog; en zoeken
met lust hiertoe een logenvond.
Zij zeeg'nen wel met hunnen mond,
maar 't godd'loos hart doet niets dan vloeken.
4. Doch gij, mijn ziel, het ga zoo 't wil,
stel u gerust, zwijg Gode stil.
Ik wacht op Hem, zijn hulp zal blijken.
Hij is mijn rots, mijn heil in nood,
mijn hoog vertrek: zijn macht is groot,
ik zal noch wank'len, noch bezwijken.

[Fragment 2 Improv. Psalm 62a](#)

Als je deze improvisatie een aantal keren beluistert, krijg je in de gaten wat Van Egmond doet. Eerst parafraseert hij op die vier eerste noten. Hij herhaalt ze, maar begeleidt ze met steeds andere harmonieën. Dat zijn geen alledaagse harmonieën; ze herinneren aan romantische componisten en hier en daar ook aan ... negrospirituals! Dan bouwt hij een crescendo op, Nettie Spies trekt registers bij en de orgelklank wordt sterker en sterker ... en wordt weer afgebouwd naar de klank van het begin. Dan, na een overgang, komt er een gedeelte waarin hij de hele psalmmelodie gaat spelen. Daardoorheen speelt hij echter diezelfde melodie in canon een kwart lager. De korte sfeerimprovisatie over Psalm 62 eindigt met een majeurakkoord.

[Fragment 3 Improv. Psalm 62b](#)

In deze improvisatie behandelt Piet van Egmond dus niet alle acht coupletten van de psalm, maar je vindt in het vervolg toch wel iets terug van de laatste regels van het tweede couplet:

“Zoo stort een ingebogen wand
een aangestooten muur ter neder”.

En er is ook niet veel verbeelding voor nodig om de eerste regels van het vierde vers in deze improvisatie te horen:

“Doch gij, mijn ziel, het ga zoo 't wil,
stel u gerust, zwijg Gode stil”

Dat parafraseren over de eerste noten van een psalm- of gezangmelodie was een van de kenmerken van Piet van Egmonds improvisaties. Luister bijvoorbeeld eens naar het begin van een improvisatie uit de Oude Kerk in Amsterdam uit eind jaren vijftig, begin jaren zestig. Hij improviseert hier over het gezang “Alle roem is uitgesloten”, maar begint weer met de eerste vier noten: C - Es - G -c, en daar bouwt hij het gehele eerste deel op voort.

U moet even door de beperkingen van deze oude live-opname van de Amsterdamse concertorganisator Cor Stier heen luisteren. Maar dan hoor je hoe gemakkelijk Van Egmond met het Oudekerksorgel omging, een orgel dat, zeker in die tijd, berucht was om zijn zware speelaard. Van Egmond had daar niet de minste moeite mee. Ik weet dat iemand hem daar eens naar vroeg, en dat hij het toen over “deze bos wortelen” had, waarmee hij zijn grote handen bedoelde. En iemand anders schreef eens in een kranteninterview: “Zijn knellende handdruk kon die van een timmerman zijn”.

[Fragment4 “Alle roem is uitgesloten”](#)

De gehele improvisatie duurt ruim een kwartier, die kan ik in dit korte tijdsbestek niet laten horen. Maar u hoort duidelijk dat hij uitvoerig parafraseert op die eerste vier noten. En hoort u ook de *stijl* waarin Piet van Egmond dit doet? Aan welke componist doet deze stijl u denken? Inderdaad, aan Händel. Piet van Egmond kon in allerlei verschillende stijlen improviseren, en vaak deed hij dat op de manier van een Händel-concerto.

Als Piet van Egmond aan het eind van zijn concert ging improviseren, was het meestal niet bekend over welke psalm of welk lied. Op het programma stond doorgaans alleen: “Improvisatie”.

In het voorbeeld van ‘Alle roem’ waren al meteen de eerste vier tonen van het gezang te horen, namelijk ‘Alle roem is uitgesloten’. Meestal echter was het thema waarover hij ging improviseren een verrassing, en dat bleef het ook vaak een tijdje als hij al begonnen was. Op deze manier hield hij zijn publiek minutenlang in spanning over welke melodie Piet van Egmond bezig was te improviseren.

We hebben het tot dusver steeds over het begin van een improvisatie gehad, maar wat volgt er ná die inleiding, de expositie? Net als bij de opbouw van het eerste deel van de klassieke symfonie van Haydn, Mozart en Beethoven volgt na de expositie de doorwerking van de improvisatie.

En in die doorwerking, daar *gebeurt* het een en ander. Het klassieke voorbeeld is natuurlijk het zevende vers van Gezag 178 uit de Hervormde bundel: “Ruwe stormen mogen woeden, alles om mij heen zij nacht.” Dan pakte Van Egmond uit met turbulente, virtuoze passages, dissonanten en dramatische uitbarstingen. Horen en zien vergaat je. In de muziekwereld noemen we dat een “naturalistische improvisatie”, een improvisatie waarbij elementen uit de natuur worden verklankt. In feite kun je zeggen dat Van Egmond daarmee voortbouwde op een manier van improviseren die in de tweede helft van de 18e eeuw en de negentiende eeuw erg populair was. Het was de Duitse organist en theoloog George Joseph Vogler (1749-1814), ook wel Abbé Vogler genoemd, die de grondslag legde voor dit genre. Deze Vogler trok heel Europa door met zijn orgelprogramma’s die geheel uit improvisaties bestonden. Hij stond bekend om zijn realistische uitbeelding van zeeslagen, het gekerm van gewonden, het laatste oordeel en het laten rollen van de donder.

In navolging van hem gingen negentiende-eeuwse componisten ook dit soort werken voor orgel componeren, zoals Johann Kuhnau met *Der Streit zwischen David und Goliath*, Christian Friedrich Ruppe met *De slag bij Waterloo* en Jaak Nicolaas Lemmens met *De Storm*. Aan het eind van de negentiende eeuw raakten dit soort improvisaties in onbruik, maar een staartje ervan vinden we terug bij Piet van Egmond. Luister maar eens naar een gedeelte uit zijn improvisatie over het gezang ‘O eeuw’ge Vader, sterk in macht / wiens arm betoomt der baren kracht’, gespeeld op het orgel van de Grote Kerk in Dordrecht en deel uitmakend van de nieuwe dubbel-cd.

[Fragment5 Begin improvisatie “O eeuw’ge Vader”](#)

Bij dit type improvisaties is het alsof je als luisteraar in een soort opera bent terechtgekomen. Bij het concertpubliek en de kerkgangers vielen deze improvisaties zeer in de smaak, maar de Amsterdamse predikanten bij wie Piet van Egmond speelde, waren er niet altijd even gecharmeerd van. Zo kon het gebeuren dat er ’s ochtends in de kerk waar Piet zou spelen, een briefje op de orgeltrap was neergelegd door dominee Buskes, met daarop het verzoek: “Vandaag geen opera, Piet”.

U hoorde in deze improvisatie ook een ander fenomeen waar de improvisator Piet van Egmond om bekendstond: het luiden van de klok! Ik weet niet of de negentiende-eeuwse componisten die ik daarstraks noemde al zo natuurgetrouw het geluid van een klok konden nabootsen, maar bij Piet klonk het in elk geval nét echt. De klok, dat kon zijn de noodklok, maar het was ook vaak een teken dat de redding nabij was. Na de doorwerking komt de apothéose, het slot van de improvisatie. De donkere nacht is voorbij, het kwaad is overwonnen en dan klinkt het koraal op het volle orgel, zoals in het vervolg van deze improvisatie over “Eén naam is onze hope”

[Fragment6 Slot improvisatie “O eeuw’ge Vader”](#)

Die stormachtige doorwerking is maar één aspect van de improvisaties van Piet van Egmond. Er waren ook andere beeldende elementen die regelmatig terugkeerden in zijn improvisaties zoals het gebruik van zigeunertoonladders en Oosterse motiefjes. Een ander aspect: de voetstappen, die de zoektocht verbeelden, bijvoorbeeld in het lied ‘Heer, wees mijn Gids’, de stoet van voorttrekkende pelgrims in het lied ‘Door de nacht van smart en zorgen’, en het trompetgeschal van naderbij komende gelovigen in gezangen als ‘God roept ons broeders tot de daad’ en ‘Voorwaarts Christenstrijders’. Hier weer een voorbeeld van onze nieuwe dubbel-cd:

[Fragment7 Begin improvisatie ‘Eén Naam is onze hope’](#)

Het Kam-orgel in de Grote Kerk te Dordrecht, daarop kon Piet van Egmond een klankschildering van symfonische allure neerzetten, als hij de tijd kreeg. Op de grammofoonplaat en in de radio-uitzendingen moest hij zich aan de tijd houden. Gerard Hali, de man die de opnamen maakte die vandaag op cd worden gepresenteerd, heeft wel eens gezegd: Piet van Egmond was de enige organist die op de klok kon improviseren. Maar op zijn orgelconcerten nam Van Egmond uitvoerig de tijd om te improviseren, soms wel twintig minuten lang. Hij

wist dat een groot deel van zijn publiek immers voor de improvisatie kwam!

Bij het improviseren werd Piet van Egmond terzijde gestaan door zijn trouwe registrante Nettie Spies. Zij registreerde al vanaf de oorlogsjaren bij hem, als hij in de jeugddiensten in de Willem de Zwijgerkerk in Amsterdam speelde, en na de oorlog trad zij zelfs bij hem in dienst als secretaresse. Nu is het een heel verschil of je registreert bij een orgelwerk dat op papier staat of bij een improvisatie. Bij een orgelstuk spreek je de registraties van tevoren af en op het concert trek je de registers uit die je afgesproken hebt. Hoe anders gaat het bij een improvisatie, die níet op papier staat en dus elke keer anders is! Maar ook dan stond Nettie Spies aan de knoppen. Piet van Egmond gaf aanwijzingen in een soort geheimspraak waarvan alleen Nettie Spies de betekenis kende. Hij zei bijvoorbeeld “Nu ga ik naar boven”, of hij riep: “Piekels!” Daarmee bedoelde hij dan een combinatie van vulstemmen die een soort barokke klank gaf. Of hij riep “Léhar”, en dan wilde hij een romantische registratie met een Quint en de tremulant. Op den duur voelde Nettie tijdens zo’n improvisatie precies aan, wanneer Piet naar een climax toewerkte of wanneer hij een solostem ging gebruiken. Vaak stond die solostem al klaar nog vóór hij erom vroeg. Na al die jaren vóelde ze gewoon welke kant hij op wilde.”

Met zijn improvisaties wilde Piet van Egmond de mensen *stichten*, om dat ouderwetse woord maar eens te gebruiken: hij speelde letterlijk in op religieuze gevoelens en emoties. Nettie Spies heeft dat eens mooi onder woorden gebracht toen ze in een programma van de Evangelische Omroep uitvoerig over haar leven vertelde. Ze vertelt over een kerkdienst waarin de in die tijd bekende dominee Toornvliet voorging en waarin Piet van Egmond na de preek improviseerde over het lied 'Nader tot U'.

[Fragment8 EO-interview Nettie Spies](#)

Er zou nog veel meer te zeggen zijn over de improvisatiekunst van Piet van Egmond dan ik het afgelopen uur heb gedaan. Ik heb het bijvoorbeeld niet eens over zijn vrije improvisaties gehad, waarin hij zijn "lenig fantaserende geest", zoals een dagbladcriticus het eens uitdrukte, de vrije loop kon laten.

Ik wil eindigen met een zeer vrolijke improvisatie over een lied van Jan Pasveer waar Piet van Egmond al zijn exotische loopjes in kwijt kan: Het Lied van de bruiloft te Kana. U vindt deze en vele andere improvisaties op de cd die deze middag wordt gepresenteerd.

Gerco Schaap, Baarn, 6 november 2009 (webversie enigszins aangepast)

